

ОРНАМЕНТАЛЬНІ ФОРМИ КРИМСЬКО-ТАТАРСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО МИСТЕЦТВА

Ірина Бавбекова

Крим з глибокої давнини населяли різні племена. Ця обставина зумовила розмаїття місцевої культури в цілому.

Корінне населення Криму — кримські татари — із століття в століття прагнули висловити в художній формі своє ставлення до життя, до природи, до краси. Їхні мистецькі вироби розкривають багатство культури народу, його звичаї.

У татарському мистецтві відбилися найрізноманітніші впливи і нашарування. Відійшовши від Золотої Орди, кримські татари успадкували риси тюрксько-монгольської культури [1].

Щодо кримськотатарського орнаменту, то перші його дослідження належать до 1880 — 90-х років. В орнаменті використовуються досить прості елементи. Вплив на традиційний орнамент роблять, зокрема, малюнки із привезених ситцевих тканин. У радянські часи в орнаментику вводились сюжетні сцени з навколишнього життя, що, природно, порушувало гармонійне єднання між формою і декоративною прикрасою виробу. Зразки татарського орнаменту знаходимо в різьбленні по дереву, у вишивці і ткацтві, на вапнякових надгробках, ювелірних прикрасах, холодній зброї, мідному посуді.

У різьбленні по дереву застосовувався геометричний орнамент у вигляді великих і маленьких розеток (символ сонця) та ламаних ліній.

У ткацтві в основному використовувалася геометричний орнамент — ромби, хрести, многокутники, іноді зустрічалися антропоморфні мотиви, а у вишивці, окрім геометричних елементів, застосовували рослинні (гвоздики, лілії, тюльпани, виноградну лозу, бутони, листя).

Розглядаючи надгробки, відзначимо, що тут відомо 4 види різних візерунків, характерні для мусульманських народів: геометричний (“гірх”), образотворчий (фігури людей, тварин, предметів побуту), рослинний, епіграфічний (цитати з Корана) [2]. Кримські татари віддавали перевагу епіграфічному орнаменту. До найбільш розповсюджених мотивів відносять свічки, шестикутну зірку, стилі-

зовані квіти. Улюблений мотив у різьбленні по каменю — звивисте стебло і листя гороху.

В ювелірному мистецтві використовується рослинний мотив, це елемент “бедем” — мигдаль. Зустрічаються й елементи астрального мотиву: зірка, знаки зодіаку. Основний традиційний мотив кримських татар і мусульманських народів — півмісяць (“ай”).

Вироби з металу XVII—XVIII ст. виконані технікою насічки, холодна зброя “безя силх”, шаблі і ножі, клинки прикрашені рослинним орнаментом. Мотиви тюльпана “ляле”, гвоздики “къаранфиль”, вази з квітами “гульчереп” також використовувалися в оздобленні металевих виробів [2]. Широко застосовувався в прикрасі металу й епіграфічний орнамент, характерний для всіх мусульманських країн. Написами могли бути тільки ініціали майстра чи цитати з Корану. Середина виробів могла прикрашатися арабською в’яззю.

Мідний же посуд “бак’ир” оздоблювався ромбами, трикутниками, колами.

У даній статті намагаємося з’ясувати формотворчі елементи орнаменту, закономірності побудови орнаментальних композицій, подібності і відмінності кримськотатарського орнаменту від орнаментів інших країн, вибору кольору в орнаменті.

Аналіз елементів орнаменту, що складає цілу систему символів, дає змогу простежити генетичні зв’язки кримських татар із різними етносами в мистецтві. Усе це допомагає відтворенню історичної картини формування етносів і субетносів, аналізу технічних прийомів і матеріалів (включаючи форму і колір), використаних при створенні деталей орнаменту.

На ранніх етапах орнамент був не просто малюнком, а знаком чи символом, за яким визначався зміст. Його форма змінюється залежно від конкретної ситуації чи культури країни. Як уже зазначалося вище, елементи орнаменту є цілою системою символів.

Типи орнаментального мистецтва, як зазначає М. Чурлу [3], поділяються на дві групи: перша — зв’язані, містять у собі рослинні елементи, і друга — роздільні, містять

елементи, що повторюються по горизонталі на визначеній відстані два і більше разів.

До кримськотатарського орнаменту першої групи можна віднести хвилеподібну горизонтально розташовану лінію “сулук”-п’явка. По обидва боки цієї основної вигнутої лінії композиційно розташовуються інші її елементи, що доповнюються квітами і листям (Мал. 1а).

Характерне для нього і поєднання в одній композиції сплетінь геометричних ліній і стилізованих квітів. Кримські орнаменти даної групи мають спільні риси з орнаментами Ірану, Греції, Туреччини, Румунії. Виокремимо елементи, що їх об’єднують: хвилеподібна “сулук”, рослинний мотив (квіти, листя); подібність окремих елементів (перчик, вазони, трилисники); збіг у розташуванні орнаментального мотиву у візерунку (коло, квадрат), використовується прийом чергування горизонтальних і вертикальних елементів.

До першої групи можна віднести і багато бордюрів, що використовувалися татарами для окантовки. Принципи такого обрамлення зустрічаються в турецькому, арабському, українському орнаменті. При побудові бордюрів використовується чергування з іншими елементами. Е. Ю. Спаська у своєму рукописі [4] говорить про облямівку вишитого візерунка-бордюра.

До групи зв’язаних належить і орнамент із чітко вираженим центром, від якого вліво і вправо на однаковій відстані розташований ма-

люнок. На кримськотатарських зразках чітко видно центр композиції, з боків мотиви виконані в дзеркальному відображенні. У турецьких, туркменських, українських орнаментах простежуються ті ж принципи і правила побудови, а саме: чіткий центр композиції, елементи в дзеркальному відображенні, рослинні елементи.

До другої групи — роздільних — належать найпоширеніші. Як уже згадувалося вище, елементи повторюються по горизонталі на визначеній відстані два і більше разів. Ритмічне повторення елементів малюнка може бути простим (ті самі елементи) і складним, коли елемент візерунка повторюється через визначений проміжок (Мал. 1б). Кримськотатарський орнамент взаємозалежний з іншими в межах деякої єдності художньої культури. Тут виступає і ритм, і закони композиції, і колір.

Аналізуючи гаму кольорів кримськотатарського орнаменту, використаного у вишивці, відзначимо, що застосовувалися світлі, ніжні тони рожевого і зеленуватого, блакитного, коричневого, вохристого і золотавого, що символізують сонце і золото. Присутність саме цих тонів свідчить про використання рослинних барвників. Окрім кольорових ниток застосовувалися ще й металеві. Пізніші роботи майстрів мають насичений колір у зв’язку з появою анілінових фарб.

Блакитний колір, що зустрічається в кримських татар, можна ще простежити в орнаментах арабів, арабів-палестинців, іранців. Цей колір, як символ дружби, мудрості, вічності, згадується в Корані.

Використані в кримськотатарському орнаменті коричневі, жовті, вохристі, золотаві кольори зустрічаються також в арабів, іранців, арабо-палестинців, іспано-мавританців [5].

Однак кримськотатарський орнамент має чітку відмінність, а саме: відсутність насиченого червоного кольору, один і той самий елемент, незважаючи на симетричний малюнок не має симетричного кольору (Мал. 2).

Мал. 1а

Мал. 1б

У вишивці кримських татар синій, жовтий, білий кольори були характерні для виробів XVIII ст.; синій, жовтий, червоний — для XVIII–XIX ст.; червоний, жовтий, чорний для другої половини XIX ст. [6]. У візерунках усіх народів переважають відтінки золота. Шиття золотою ниткою було дуже вишуканим у кримських татар (кисети для тютюну, “капак” — манжети для рукавів). Золоті візерунки свідчили про розкіш і багатство власника. Татари називали дорогоцінним візерунок, виконаний нитками з чистого золота щільними стібками, утворюючи гладку, блискучу поверхню.

На Сході золотий візерунок був поширений завжди, а у кримських татар виконання такого візерунка після 1940 року було втрачене [7].

Досліджуючи гаму кольорів, розглянемо чорний колір, який присутній у кримськотатарському орнаменті. У такій кількості цей колір можна ще побачити в арабів-палестинців [8], а зелений колір притаманний усім мусульманським країнам. Зелений колір — це символ росту, надії, життя.

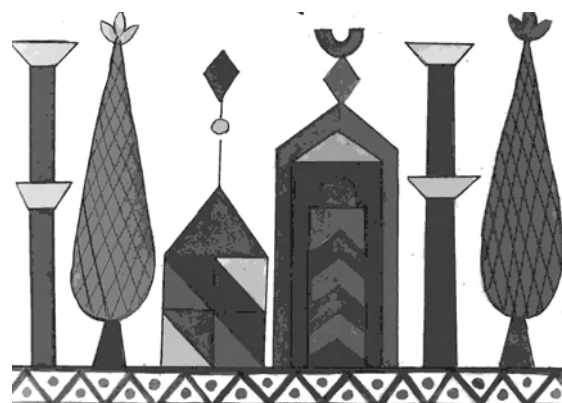
Розмаїтість малюнка і кольору особливо характерна для татарського орнаменту, у якому немає строкатості і який завжди керується законами ритму. Однією з особливостей кримськотатарського орнаменту є абстрактна побудова. Татарський майстер будує візерунок у гармонії і ритмі ліній, у співзвуччі барв. Він не задовольняється стилізацією.

Кримськотатарський орнамент, на відміну від інших мусульманських країн, використо-

вує серед своїх елементів архітектурні сюжети (мечеті, мінарети) та не має складного переплетіння геометричних фігур, характерним для нього є також мотив кипариса (Мал. 3).

м. Сімферополь

1. Гинзбург М. Я. Татарское искусство в Крыму // Декоративное искусство. Среди коллекционеров. — М., 1921. — С. 8-12.
2. Заатов И. А. Кримськотатарське образотворче і декоративно-прикладне мистецтво XX ст. — Сімферополь, 2002.
3. Чурлу М. Декоративно-прикладне искусство и аппликация в детском саду. Альбом.
4. Спаська Е. Ю. Візерунки жіночих селянських сорочок Центральної України. Рукопис.
5. Фокина Л. В. Орнамент. — Ростов-на-Дону, 2000.
6. Чепурина П. Я. Орнаментальное шитье Крыма. — М.-Л., 1938.
7. Бабушкина Н. В. Золотое шитье. — М.: Олма-пресс, 2003.
8. Бердников А. Ф., Сердюк Е. А. Современное искусство арабского народа Палестины. — М.: Искусство, 1982.

Мал. 3

Мал. 2

Historically Crimea was the land of culture of various tribes. And it had its influence on the Art style. The study of Crimea-Tatar Ornament dates to the 1880th. Its elements creates the system of symbols which gives the possibility to see the genetic ties of Crimea-Tatars with others ethnos. The author analyzed types of ornaments and their symbolic meanings.